

Сторінки історії

УДК 378.2:330.46:631.52/
53:630.631.527:001.89:63
Віленський
© 2022

Д.Г. ВІЛЕНСЬКИЙ – ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ҐРУНТОЗНАВЕЦЬ І ГЕОБОТАНІК, ОРГАНІЗАТОР ГАЛУЗЕВОГО НАУКОВО- ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

В.А. Вергунов

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: dnsqb_uaan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5476-4845*

Надійшла 20.06.2022

Мета. Розкрити основні віхи життєвого і творчого шляху, узагальнити найбільш вагомі наукові здобутки талановитого вченого-аграрія, одного з організаторів вищої галузевої освіти та дослідної справи в УРСР Д.Г. Віленського. **Методи.** Загальнонаукові – аналіз, синтез, класифікація; історичні – проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний, біографічний. **Результати.** Доведено, що Д.Г. Віленський сприяв становленню провідних закладів вищої сільськогосподарської освіти – Харківського сільськогосподарського інституту ім. Х.Г. Раковського та Київського інженерно-меліоративного інституту. Опублікував перший в УРСР підручник «Ботаніка» (1928) державною мовою для вищих і середніх навчальних закладів та перший підручник «Історія ґрунтознавства в Росії» (1958). За ініціативою вченого розпочато масштабну міжвузівську роботу – природне районування території СРСР для завдань сільського господарства. Установлено, що Д.Г. Віленський доклав зусиль до організації Всеукраїнського НДІ агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства, а також Українського інституту прикладної ботаніки. За великі досягнення в галузі ґрунтознавства був обраний президентом Міжнародної комісії по класифікації географії та картографування ґрунтів. **Висновки.** Найзначнішими науковими надбаннями Д.Г. Віленського є встановлення явища кольматації, розробка нових індексів генетичних горизонтів ґрунтів – Н, Е, І, Р та ін., підготовка перших карт ґрунтів України, піонерські геоботанічні дослідження меліорованих осушених ґрунтів, авторство ґрунтових карт США, Канади, окремих регіонів і округів СРСР, опрацювання методів ґрунтових досліджень і великомасштабного картографування ґрунтів. Установлено, що Д.Г. Віленський сприяв

популяризації здобутків вітчизняної науки як член редколегії (1930 – 1949), редактор (1934 – 1939) журналу «ґрунтознавство».

Ключові слова: вища освіта, сільськогосподарська дослідна справа, ґрунтознавство, меліорація, картографування.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agroviznyk202207-09>

Для подальшого ефективного розвитку агропромислового комплексу України надійним фундаментом є наукові досягнення вітчизняних учених-аграріїв, які розв'язують багато глобальних проблем сучасності, пов'язаних із продовольчою безпекою, підвищенням якості харчування. Це зобов'язує до критичного переосмислення та використання кращого з творчого доробку попередніх генерацій дослідників, здійснення об'єктивної оцінки їх внеску в становлення та розвиток системи галузевого дослідництва та вищої професійної освіти. Йдеться передусім про лідерів вітчизняної аграрної науки, їхні передові ініціативи та практики, спрямовані на забезпечення сталого функціонування та інституціоналізації сільськогосподарської дослідної справи.

Яскравою постаттю в історії української аграрної науки та освіти минулого століття є вчений ґрунтознавець і геоботанік Д.Г. Віленський, який брав участь у розробленні перших карт ґрунтів України, провів перші геоботанічні дослідження меліорованих осушених ґрунтів України, опрацював методи ґрунтових досліджень і великомасштабного картографування ґрунтів.

Окремі напрями діяльності і творчі надбання Д.Г. Віленського розкрито в публікаціях [1–5]. Прагнення віддати належне вченому до 120-річчя від дня його народження спонукає до переосмислення його вагомого внеску в розвиток галузевої наукової думки і системних розвідок його наукової спадщини.

Мета досліджень — науково-історичний аналіз життєвого і творчого шляху Д.Г. Віленського, узагальнення його творчих здобутків з окремих питань ґрунтознавства та геоботаніки, організації галузевого освітнього та дослідницького процесів в УРСР і СРСР.

Методи досліджень. Дослідження ґрунтується на принципах історичного пізнання:

об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікацію) та структурно-функціональні методи. Основну увагу приділено історичним методам дослідницького пошуку (проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному, ретроспективному, біографічному) та джерелознавчому аналізу.

Результати досліджень. Дмитро Гермогенович Віленський народився 18 червня 1892 р. у м. Шепетівці Ізяславського повіту Волинської губернії. Навчався в Любарській 2-класній школі Ізяславського повіту (1903–1905) та Кременецькому духовному училищі (1905–1906) Волинської губернії. З червня 1906 по вересень 1911 рр. був вихованцем Волинської духовної семінарії. Із 3 вересня 1911 по 29 травня 1917 р. навчався на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II (нині Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»). Після захисту дипломної роботи «Сортовипробування картоплі і деякі спостереження над іншими біологічними факторами її культури», підготовленої під керівництвом професора П.Р. Сльозкіна, й закінчення вишу отримав звання вченого агронома [4]. Під час навчання працював помічником завідувача оцінюючого відділення Київського повітового земського управління, був практикантом від Департаменту землеробства на Краснокутській сільськогосподарській дослідній станції Саратовської губернії та завідувачем її розсадника лікарських рослин. З листопада 1916 р. Д.Г. Віленський викладав на агрономічному факультеті Саратовського державного університету, із січня 1917 р. керував практичними заняттями слухачів IV курсу з приватного землеробства.

Із червня 1917 р. він — професорський стипендіат КПІ на кафедрі приватного хліборобства. З лютого 1918 р. працював асистентом Саратовської обласної сільськогосподарської дослідної станції, з квітня 1919 р. — консультантом Другої Поволзької гідротехнічної дослідної станції. У жовтні цього самого року його було обрано секретарем міському при Саратовській дослідній станції. Із квітня 1920 р. він керував геоботанічними дослідженнями у Волгоградській губернії. Того самого року Д.Г. Віленського призначили спеціалістом обласного управління із сільськогосподарської дослідної справи Нижнього Поволжя та керівником досліджень з метою встановлення ґрунтово-кліматичних областей Царицинської та Астраханської губерній. Він був учасником Першого Всеросійського з'їзду ботаніків у Петрограді (1921), де виступив із доповіддю за результатами своїх досліджень «Походження солонців», в якій запропонував власну теорію генези солонців. З 1921 р. викладав географію та ботаніку в Саратовському державному університеті [5].

У квітні цього самого року Д.Г. Віленський звернувся до Сільськогосподарського наукового комітету України (нині Національна академія аграрних наук України) з проханням працевлаштування за спеціальністю прикладна ботаніка і лукувництво й отримав згоду на роботу при Ботанічній секції, але переїзд не відбувся. З 1921 р. він — асистент Тифліського (нині Тбіліського) державного політехнічного інституту ім. В.І. Леніна. З кінця того самого року викладав у Закавказькому Червоноармійському університеті. Наступного року він знову в Тифліському політехнічному інституті викладав на постійній основі дослідну справу, а з лютого 1923 р. став доцентом кафедри загального рільництва. У 1924 р. вийшли друком 2 його фундаментальні праці — «Засолені ґрунти, їх походження, склад і спосіб покращення» (Москва, 159 с.) [6] та «Аналогічні ряди у ґрунтознавстві і їх значення для будівництва генетичної класифікації ґрунтів» (Тифліс, 111 с.). В останній праці Дмитро Гермогенович першим у світі запропонував закон аналогічних рядів у ґрунтоутворенні. Обидві праці принесли йому всесоюзне визнання [4].

У листопаді 1924 р. він повернувся в Україну професором кафедри сільськогосподарської ботаніки Харківського сільськогосподарського інституту (ХСГІ) ім. Х.Г. Раковського (нині Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва). З березня наступного року Д.Г. Віленський завідував геоботанічною секцією науково-дослідної кафедри НКО УСРР при ХСГІ, з 19 жовтня він — декан сільськогосподарського факультету вишу, з 30 жовтня 1925 р. — член його правління та голова стипендіальної комісії. У січні 1926 р. брав участь у Всесоюзному з'їзді ґрунтознавців у Москві. Із II половини 1925 і в 1926 р. від імені кафедри ґрунтознавства ХСГІ досліджував Олешківські піски. У цьому самому році він очолив експедицію з метою дослідження ґрунтів і рослинності нижньої частини долини річки Самари, основним завданням якої було з'ясувати, наскільки цінна ця частина долини для сільського господарства і чи придатні її ґрунти для зрошення. Упродовж 1925–1926 рр. Д.Г. Віленський керував експедиціями: 1 — від секції геоботаніки — дослідженням ґрунтів і рослинності солонцевих районів на Дніпропетровщині, Полтавщині та Харківщині; 2 — за дорученням комісії Дніпробудівництва при Наркомземі УСРР — обстеженням ґрунтів нижньої частини долини річки Самари від Дніпропетровська до Ново-Московська; 3 — на кошти науково-дослідної кафедри ґрунтознавства ХСГІ почав систематичні дослідження солонців України, вивчав солонцевий район у Полтавській, Чернігівській і Харківській губерніях [7].

Під керівництвом ученого влітку 1927 р. проводили дослідження земель державного меліоративного фонду Мелітопольської округи на північному узбережжі Сиваша і в районі станції Ново-Олексіївка, на Чонгарському півострові, островах Чурюк, Бірючому та інших з метою вивчення природних умов цих земель для поліпшення їх використання. За результатами експедиції складено геологічні, ґрунтові та ботанічні карти на площі 17 тис. га. У цьому самому році за методикою Д.Г. Віленського та Г.Г. Махова було зібрано колекцію ґрунтів УСРР, яку представлено на 1-му Міжнародному ґрунтознавчому Конгресі в

м. Вашингтоні (США). Класифікацію ґрунтів Д.Г. Віленського було включено в доповідь Я.М. Афанасьєва («Класифікаційна проблема в російському ґрунтознавстві»), яку було зачитано на Конгресі. У 1928 р. в Держвидаві УСРР (м. Харків) опубліковано перший в Україні підручник «Ботаніка» державною мовою для вищих і середніх навчальних закладів [4].

На Першій Всеукраїнській нараді асистентів та професорів (1928) Д.Г. Віленський виступив із доповіддю «Чергові завдання в справі дослідження ґрунтів України» і запропонував створити єдиний Український інститут ґрунтознавства [1]. Після створення на основі науково-дослідної кафедри сільськогосподарської ботаніки при ХГСІ та ботанічної секції СГНКУ в Харкові Українського інституту прикладної ботаніки (1928) очолив у ньому відділ меліораційних займищ. Після рішення про проведення Другого міжнародного конгресу ґрунтознавства у Москві та Ленінграді в 1930 р. його, як знавця 5-ти іноземних мов і визнаного фахівця своєї справи, було призначено генеральним секретарем його оргкомітету. На цьому зібранні Дмитра Гермогеновича обрали секретарем Міжнародної комісії з класифікації, географії і картографії ґрунтів [1].

Після створення на основі інженерно-меліоративного і культуртехнічного факультетів Київського СГІ Київського інженерно-меліоративного інституту за сумісництвом у ньому викладав, а з 1931 до кінця 1933 р. очолював кафедру ґрунтознавства і гідрології. Упродовж 1930–1949 рр. Д.Г. Віленський був членом редколегії, у 1934–1939 рр. — одним із 3-х редакторів журналу «Почвоведение» разом із В.Р. Вільямсом та О.О. Яриловим. Із 1931 р. він — заступник директора з наукової роботи Всеукраїнського НДІ агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства [2].

У 1931 р. керував ґрунтовою експедицією від імені Південного НДІ плодово-ягідного господарства та УкрНДІ агроґрунтознавства і хімізації сільського господарства з вивчення ґрунтів зональних дослідних станцій плодового і ягідного господарств та їхніх опорних пунктів — плодкових радгоспів. З 1 грудня 1932 р. Дмитро Гермогенович

працював позаштатним професором Вищої Комуністичної сільськогосподарської школи, а з 8 грудня того самого року — секретарем ВНЗ НКЗ УСРР. Із липня 1933 р. він — директор і керівник сектору Всеукраїнського НДІ агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства в Києві, а з жовтня — заступник голови радянської секції Міжнародної асоціації ґрунтознавців.

Із 25 грудня 1933 р. Д.Г. Віленський — асистент кафедри ґрунтознавства Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова (МДУ). З наступного року — керівник загону хімічного і фізико-хімічного дослідження ґрунтів ґрунтово-меліоративної експедиції МДУ з обстеження степів Богаза і Північно-Західної частини Апшерона, а з серпня 1934 р. — керівник експедицією з вивчення можливостей зрошення району Криму. На III міжнародному конгресі ґрунтознавців у Оксфорді (Англія) його було обрано головою солонцевої комісії, пізніше — президентом Міжнародної комісії по класифікації географії та картографуванню ґрунтів. У 1935 р. затверджено в науковому ступені доктора геолого-мінералогічних наук без захисту дисертації [3].

Упродовж 1936–1937 рр. Д.Г. Віленський навчався в Московському вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Очолював експедицію МДУ з вивчення ґрунтів і рослинності Бештаурського лісопарку для відновлення природної рослинності та підвищення водоохоронної ролі лісу в системі групи курортів Кавказьких мінеральних вод. У 1937–1941 рр. керував дослідженням ґрунтів 1050-ти сортоділянок. Для кожної з них склав ґрунтову великомасштабну карту та опис ґрунту з характеристикою району дослідної ділянки. У 1939 р. створив і очолив кафедру географії ґрунтів МДУ, 1940 р. Дмитро Гермогенович був обраний членом-кореспондентом Чехословацької академії сільськогосподарських наук [3].

Із 1942 р. керував обстеженнями ґрунтів для будівництва тимчасових аеродромів, а з 1944 р. за сумісництвом працював у відділі ґрунтових досліджень у Південно-Киргизькій експедиції. У 1945 р. Д.Г. Віленський підготував фундаментальну наукову працю «Агрегація ґрунтів, її теорія і практичне застосування» (М., Л., 112 с.) [8]. Брав участь

у серпневій (1948 р.) сесії ВАСГНІЛ, на якій підтримав Т.Д. Лисенка. Керував ґрунтово-картографічними дослідженнями МДУ в Північному Криму. За ініціативою вченого було розпочато масштабну міжвузівську роботу — природне районування території СРСР для завдань сільського господарства (1956). У 1958 р. його обрано головою Центрального наукового Бюро з проблем районування території СРСР. У цьому самому році він видав перший вітчизняний узагальнювальний підручник «Історія ґрунтознавства в Росії», а згодом — навчальний посібник «Географія ґрунтів» (1961) [9, 10].

Помер Д.Г. Віленський 13 лютого 1960 р., похований у Москві на Введенському цвинтарі.

Творча спадщина вченого налічує 207 наукових праць, серед яких 12 монографій. Серед найзначніших наукових здобутків ученого — встановлення явища кольматації; розробка нових індексів генетичних горизонтів ґрунтів Н, Е, І, Р та ін. (замість А, В, С; 1928 р.), які стали загальноприйнятими в ґрунтознавців України; співавтор усіх перших карт ґрунтів України; піонерські геоботанічні дослідження меліорованих осушених ґрунтів України; авторство ґрунтових карт США, Канади, окремих регіонів і округів СРСР; опрацювання методів ґрунтових досліджень і великомасштабного картографування ґрунтів. Низку наукових праць учений присвятив популяризації вітчизняних здобутків у галузі ґрунтознавства та геоботаніки [11–15].

Висновки

Д.Г. Віленський сприяв становленню вищої галузевої освіти в УРСР, зокрема на базі Харківського сільськогосподарського інституту ім. Х.Г. Раковського та Київського інженерно-меліоративного інституту. Учений доклав багато зусиль до становлення ґрунтознавства як дисциплінарної науки в Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, Чехословацькій академії сільськогосподарських наук. Опублікував перший в Україні підручник «Ботаніка» (1928) державною мовою для вищих і середніх навчальних закладів та перший вітчизняний узагальнювальний підручник «Історія ґрунтознавства в Росії» (1958). За ініціативою вченого розпочато масштабну міжвузівську роботу — природне районування території СРСР для завдань сільського господарства.

Д.Г. Віленський був одним з організаторів сільськогосподарської дослідної справи

на українських землях, він доклав зусиль до становлення Всеукраїнського НДІ агроґрунтознавства та хімізації сільського господарства та Українського інституту прикладної ботаніки.

Найбільш вагомими науковими здобутками вченого є встановлення явища кольматації, розробка нових індексів генетичних горизонтів ґрунтів — Н, Е, І, Р та ін., підготовка перших карт ґрунтів України, піонерські геоботанічні дослідження меліорованих осушених ґрунтів України, авторство ґрунтових карт США, Канади, окремих регіонів і округів СРСР, опрацювання методів ґрунтових досліджень і великомасштабного картографування ґрунтів.

Доведено, що Д.Г. Віленський сприяв популяризації здобутків вітчизняної науки як член редколегії (1930–1949), редактор (1934–1939) журналу «Почвоведение», автор багатьох узагальнювальних наукових праць.

Vergunov V.

National Scientific Agricultural Library of NAAS, 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, Ukraine, 03127; e-mail: dnsbg_uaan@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5476-4845

D.G. Vilenskyi — a famous Ukrainian soil scientist and geobotanist, organizer of the industrial scientific and educational process

Goal. To reveal the main milestones of the life and creative path, to summarize the most important scientific achievements of the talented agricultural scientist, one of the organizers of higher branch education and research in the Ukrainian SSR D.G. Vilenskyi. **Methods.** General scientific — analysis, synthesis, classification; historical — problem-chronological, comparative-historical,

retrospective, biographical. **Results.** It is proved that D.G. Vilenskyi contributed to the establishment of leading institutions of higher agricultural education — Kharkiv Agricultural Institute named after H.G. Rakovsky and Kyiv Engineering and Reclamation Institute. He published the first textbook in the Ukrainian SSR «Botany» (1928) in the state language for higher and secondary educational institutions and the first textbook «History of soil science in Russia» (1958). On the initiative of the scientist, a large-scale interuniversity work was started — the natural zoning of the territory of the USSR for agriculture. It was established that D.G. Vilenskyi made efforts to organize the All-Ukrainian Research Institute of Agro-Soil Science and Chemical Agriculture, as well as the Ukrainian Institute of Applied Botany. For his great achievements in the field of soil science, he was elected president of

the International Commission for Classification of Geography and Soil Mapping. **Conclusions.** The most significant scientific assets of D.G. Vilenskyi is the establishment of the phenomenon of clogging, the development of new indices of genetic horizons of soils — H, E, I, R, etc., preparation of the first soil maps of Ukraine, pioneering geobotanical studies of reclaimed drained soils, authorship of soil maps of the USA, Canada, individual regions and districts of the USSR, development of methods of soil research and large-scale soil mapping. It was established that D.G. Vilenskyi contributed to the popularization of the achievements of domestic science as a member of the editorial board (1930–1949), and editor (1934–1939) of the journal «Soil Science».

Key words: higher education, agricultural research, soil science, reclamation, mapping.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovissnyk202207-09>

Бібліографія

1. Ковальська К.В. Життєвий і творчий шлях Д.Г. Віленського. *Історичні записки*: зб. наук. праць Луганського держ. аграр. ун-ту. Луганськ, 2007. Вип. 13. С. 74–89.

2. Мігунова О.С. Віленський Дмитро Германович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2005. Т. 4. С. 540.

3. Петровський І.Г., Тюрин І.В., Брежнев Д.Д. и др. Дмитрий Гермогенович Виленский. *Земледелие*. 1960. № 4. С. 94–95.

4. Вергунов В.А. Невідомі сторінки життя та творчої діяльності професора Д.Г. Віленського. *Історія науки на межі тисячоліть*: зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 23. С. 28–50.

5. Вергунов В.А. Київський політехнічний інститут (1914–1919 рр.) у житті та науково-освітній діяльності професора Д.Г. Віленського. *Історія науки на межі тисячоліть*: зб. наук. праць. Київ, 2007. Вип. 27. С. 16–29.

6. Виленский Д.Г. Засоленные почвы, их происхождение, состав и способы улучшения. Москва: «Новая Деревня», 1924. 159 с.

7. Виленский Дмитрий Гермогенович. *Русские ботаники*. Биографо-библиографический словарь; сост. С.Ю. Липшиц; Моск. об-во испытателей природы и Ботан. ин-т им. акад. В.Л. Комарова АН СССР. Москва: Изд-во Моск. об-ва испытателей природы, 1947. Т. II. С. 102–104.

8. Виленский Д.Г. Агрегация почв, ее теория

и практическое приложение. Москва, Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1945. 112 с.

9. Виленский Д.Г. История почвоведения в России: учеб. пособие. Москва: Советская наука, 1958. 234 с.

10. Виленский Д.Г. География почв: учеб. пособие; под ред. С.С. Соболева. Москва: Высшая школа, 1961. 343 с.

11. Виленский Д.Г. Почвоведение в Московском университете к 185-летию его юбилею. *Почвоведение*. 1940. № 6. С. 3–7.

12. Виленский Д.Г. Опыт применения географического метода к решению вопроса о происхождении солонцов. *Известия Саратовской областной сельскохозяйственной опытной станции*. 1921. Т. III, № 1. 19 с.

13. Виленский Д.Г. Основоположники русского почвоведения. Всесоюз. об-во по распространению полит. и науч. знаний. Москва: Знание, 1958. 32 с.

14. Виленский Д.Г. Русская почвенно-картографическая школа и ее влияние на развитие мировой картографии почв. Москва, Ленинград: АН СССР, 1945. 141 с.

15. Виленский Д.Г. Учение Докучаева — Костычева — Вильяма о почве и ее плодородии: стеногр. публич. лекции, прочитанной в Центр. лектории об-ва в Москве. Всесоюз. об-во по распространению полит. и науч. знаний. Москва, 1949. 30 с.